

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ВЕРЕША РОМАН ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.22

ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Академії адвокатури України,
Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
Фесенко Євгеній Володимирович,
Академія адвокатури України,
завідувач кафедри кримінального та адміністративного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Панов Микола Іванович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри кримінального права № 2

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Костенко Олександр Миколайович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою

доктор юридичних наук, професор
Мисливий Володимир Андрійович,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
професор кафедри публічного права

Захист відбудеться «04» жовтня 2017 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.03 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії
внутрішніх справ за адресою: ДП-680, Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «01» вересня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. Г. Братель

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Оновлення Української держави, вплив на її розвиток основоположних принципів міжнародного права при одночасному збереженні кращих національних традицій обумовлюють формування сучасної правової системи на основі загальновизнаних правових принципів, зокрема, таких як верховенство права, гуманізм, презумпція невинуватості, відповідальності лише за наявності вини.

Законодавство України про кримінальну відповідальність ставить перед наукою нові завдання, що потребують вивчення практики його застосування та дослідження ефективності. Однією з центральних проблем кримінального права України є проблема суб'єктивної сторони складу злочину. Від її правильного вирішення багато в чому залежить побудова найважливіших інститутів кримінального права України (злочин, його види та стадії, суб'єкт злочину, співучасть у злочині, обставини, що виключають злочинність діяння тощо), визначення підстав кримінальної відповідальності, конструкції складів конкретних злочинів, зміцнення законності в діяльності органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю (кримінальні провадження, по яких вироки судів набрали законної сили свідчать про значну кількість умисних злочинів, зокрема, у 2014 році постановлено 102,1 тис. вироків, з них 97,8 тис. щодо умисних злочинів; у 2015 році – 94,7 тис. вироків, з них 91,4 тис. щодо умисних злочинів; у 2016 році – 76,2 тис. вироків, з них 73,4 тис. щодо умисних злочинів¹).

Тому розвиток вчення про суб'єктивну сторону складу злочину в кримінальному праві продовжує залишатися важливим завданням кримінально-правової науки. Вирішення цього завдання ускладнюється тим, що після проголошення у 1991 році незалежності України комплексно проблеми суб'єктивної сторони складу злочину не вирішувалися. Більш як 25-річний період, який минув після здобуття нашою державою незалежності, відзначається глибокими змінами у кримінальному законодавстві, досягненнями філософської, психологічної та юридичної наук, поглибленням знань про людину. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину є предметом міждисциплінарних досліджень, а подальше їх вирішення вимагає значної інтеграції різних галузей наукових знань (такий висновок підтверджують зведені дані анкетування працівників Національної поліції (75 %), прокуратури (79 %) та суддів (84 %). За останні роки помітно посилилася розробка питань умислу, необережності, мотиву, мети та емоційного стану при вчиненні злочину. Це, у свою чергу, вимагає розвитку загального вчення про суб'єктивну сторону складу злочину, частиною якого є ці питання.

Кримінальне право України передбачає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності лише за наявності вини. Безумовною вимогою кримінального процесуального законодавства України є те, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню форми вини, мотив і мета вчинення

¹ Статистична звітність Державної судової адміністрації України за 2014–2016 роки. URL: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka (дата звернення: 07.04.2017).

кримінального правопорушення, що є однією з найважливіших демократичних гарантій судочинства. Це положення не викликає сумнівів, однак відкритим залишається питання про те, який зміст вкладається у визначення вини, коли передбачається положення про те, що без вини немає кримінальної відповідальності.

Попередня наукова діяльність свідчить про те, що дослідження прикладних проблем має відбуватися на певному підґрунті. Таким підґрунтям при дослідженні проблем суб'єктивної сторони складу злочину стали положення таких фундаментальних наук, як філософія та психологія.

Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину були і залишаються предметом дослідження в науці кримінального права. Окремі з них концептуально досліджувались у працях, написаних у XIX–XX століттях, – такими, зокрема, вченими, як: Е. Белінг, К. Біндінг, Я. М. Брайнін, Б. С. Волков, Ф. Г. Гілязев, П. С. Дагель, Г. А. Злобін, Д. П. Котов, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. В. Лунєєв, В. Г. Макашвілі, Б. С. Нікіфоров, О. І. Рарог, М. С. Таганцев, Д. М. Узнадзе, Б. С. Утевський, І. Г. Філановський, В. А. Якушин. Значний внесок у дослідження питань суб'єктивної сторони складу злочину зробили також сучасні вітчизняні науковці, зокрема, В. І. Борисов, Ю. А. Вапсва, П. А. Воробей, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Л. М. Кривоченко, П. С. Матишевський, С. І. Нежурбіда, М. І. Панов, А. О. Пінаєв, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, С. А. Тарарухін.

Для обґрунтування теоретичних положень у дисертації автор спирається на праці таких вчених, як: П. П. Андрушко, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, А. М. Бойко, Ф. Г. Бурчак, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. Г. Гончаренко, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, О. О. Кваша, О. Г. Колб, М. В. Корнієнко, В. В. Кузнєцов, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвинов, С. Я. Лихова, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Ю. В. Нікітін, В. І. Осадчий, Є. О. Письменський, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, С. І. Тихенко, В. П. Тихий, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Черней, В. І. Шакун, С. Д. Шапченко, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко та інших.

Разом з тим, не зважаючи на значну кількість праць, які присвячені окремим аспектам суб'єктивної сторони складу злочину і мають важливе наукове та практичне значення, ця проблема у кримінальному праві України далеко не вичерпана. Переважна більшість наукових праць ґрунтується на осмисленні лише окремих ознак досліджуваної проблеми. Багато питань, які стосуються теми дисертації, вченими не вивчалися, а деякі – розроблені недостатньо. Так, до цього часу в науці кримінального права не сформовано цілісного уявлення, зокрема, щодо феноменологічних засад суб'єктивної сторони складу злочину, співвідношення суб'єктивної сторони злочину та суб'єктивної сторони складу злочину, про повноту і точність законодавчого визначення умислу та необережності, застосування цих визначень до норм Особливої частини Кримінального кодексу України (далі по тексті –

КК України), з урахуванням специфіки окреслених у них складів злочинів, а також інших кримінально-правових ситуацій, які пов'язані із суб'єктивною стороною складу злочину, про особливості встановлення форм та видів вини в окремих видах злочинів, про зв'язок вини з інститутами Загальної частини КК України. Суттєвою прогалиною у вченні про суб'єктивну сторону складу злочину є відсутність розробки загальної теорії вини у кримінальному праві України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується із Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Закон України №228-IV від 21 листопада 2002 року), Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Закон України № 2519-VI від 9 вересня 2010 року), Стратегією національної безпеки України (Указ Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 року) та зі Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженою Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року. Робота виконана відповідно до планів наукових досліджень Академії адвокатури України і є складовою тематичного плану науково-дослідних робіт на 2013–2018 роки «Захист конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні», затвердженого рішенням Вченої ради Академії адвокатури України (протокол № 5 від 18 лютого 2013 року, державний реєстраційний номер 011U001491). Наукові результати, теоретичні положення та висновки було отримано в межах наукової теми досліджень кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України «Кримінально та адміністративно-правова охорона особи, суспільства та держави від протиправних посягань, гарантована Основним законом України» на 2017–2022 роки (протокол № 9 від 23 лютого 2017 року, державний реєстраційний номер 0117U000979).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Академії адвокатури України 26 лютого 2007 року (протокол № 8) й уточнено 21 травня 2015 року (протокол № 8).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексне дослідження та вирішення проблем суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві України, а також розробка нових механізмів удосконалення чинного КК України та практики його застосування у цій сфері. У зв'язку з цим робота була зорієнтована на постановку і розв'язання наступних *задач*:

- сформулювати концепцію, методологічні засади та феноменологію суб'єктивної сторони складу злочину;
- систематизувати та оцінити загальні історичні підходи щодо розвитку вчення про суб'єктивну сторону складу злочину, а також здійснити порівняльно-правовий аналіз ознак суб'єктивної сторони складу злочину в межах КК України та законодавчих актів іноземних держав;
- встановити особливості визначення суб'єктивної сторони складу злочину;

- визначити зміст принципу вини та його зв'язок з іншими принципами кримінального права;
- з'ясувати соціально-психологічні, філософські та теологічні підходи щодо розуміння вини;
- встановити особливості визначення загальної теорії вини у кримінальному праві;
- виявити співвідношення вини і кримінальної відповідальності та підстави кримінальної відповідальності;
- розкрити кримінально-правовий зміст умисної та необережної форм вини;
- сформулювати загальні правила для визначення складної вини у кримінальному праві;
- з'ясувати значення помилки особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння;
- сформулювати зміст та ознаки казусу в кримінальному праві;
- встановити особливості впливу певних психологічних прийомів – гіпнозу, магії та психології мас на можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- визначити зміст та значення мотиву і мети злочину;
- встановити значення емоційного стану особи, як факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину;
- на підставі проведеного дослідження сформулювати рекомендації щодо вдосконалення теоретичних засад суб'єктивної сторони складу злочину та розробити пропозиції щодо внесення змін до КК України і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є положення законодавства, правозастосовної практики та науки кримінального права, що стосуються суб'єктивної сторони складу злочину.

Предметом дослідження є проблеми суб'єктивної сторони складу злочину.

Методи дослідження обрано відповідно до мети, задач, об'єкта і предмета дослідження, що ґрунтуються на сучасній теорії пізнання. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, який дає змогу визначити теоретичні, законодавчі та прикладні проблеми суб'єктивної сторони складу злочину. Також у роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: *формально-логічний (догматичний)* – для встановлення змісту понять та формулювань, які вживаються при характеристиці суб'єктивної сторони складу злочину, а також юридичного змісту окремих положень чинного кримінального законодавства України (підрозділ 1.1, розділ 2, підрозділи 3.1., 3.2, 4.3); *системно-структурний* – під час дослідження феноменології, методологічних засад суб'єктивної сторони складу злочину та при встановленні сутності суб'єктивної сторони складу злочину з урахуванням міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права з філософією та психологією (розділ 1, підрозділ 2.2); *системно-функціональний* – при визначенні пропозицій щодо можливих шляхів

удосконалення чинного кримінального законодавства України (підрозділи 2.1, 2.4, розділи 3, 4); *порівняльно-правовий* – для визначення регламентації окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві іноземних держав і в межах положень міжнародного права (підрозділи 2.1, 2.2, розділи 3, 4); *історико-правовий* – при встановленні еволюції поглядів щодо окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину (підрозділи 1.1, 4.3); *статистичний* – при узагальненні положень чинного кримінального законодавства України та аналізі правозастосовної практики (підрозділи 2.4, 3.1, 3.2, 3.3); *соціологічний* – при проведенні анкетування працівників правозастосовних органів (підрозділ 1.3, розділи 2, 3, 4).

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали узагальнення судової практики Верховного Суду України за 2010–2017 роки; статистичні дані Державної судової адміністрації України за 2014–2016 роки; результати узагальнення та аналізу 214 рішень Європейського суду з прав людини; 420 вироків судів України у кримінальних провадженнях (вивчались вирoki ухвалені протягом 2012–2017 років судами м. Києва, Вінницької, Запорізької, Львівської, Одеської, Сумської, Харківської, Чернівецької та Чернігівської областей); зведені дані анкетування 576 працівників Національної поліції, прокуратури та суддів (анкетування проводилось в Київській, Львівській, Одеській, Харківській та Чернігівській областях).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним та системним монографічним дослідженням, в якому з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень науки здійснено аналіз та узагальнення теоретичних, прикладних і нормативних проблем суб'єктивної сторони складу злочину, в результаті чого сформульовано ряд нових положень, висновків та пропозицій, які можуть сприяти подальшому розвитку науки кримінального права та формуванню кримінально-правової політики держави. До найбільш значущих з них належать такі:

вперше:

– визначено концепцію, методологічні засади та феноменологію суб'єктивної сторони складу злочину. Суб'єктивна сторона конкретного (реального) злочинного діяння включає всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки. Суб'єктивна сторона складу злочину, як юридична конструкція, передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) злочинного діяння, що знаходить відображення в КК України. В цій конструкції має місце певна фрагментарність, недостатня повнота, оскільки із такими структурованими характеристиками пов'язується акт кримінальної поведінки. В межах суб'єктивної сторони злочину, як фактичної конструкції (факт реальної дійсності), відповідні характеристики юридичної конструкції встановлюються щодо певних фактичних обставин (це є необхідним для кваліфікації злочину);

– запропоновано для визначення змісту суб'єктивної сторони як фактичної конструкції злочинного діяння використовувати термін «структура суб'єктивної сторони злочину», що включає такі психологічні характеристики,

як свідомість і волю особи в межах вчинення конкретного злочину. Суб'єктивна сторона складу злочину формується комплексно під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обумовлюють у кожному конкретному випадку зв'язок свідомо-вольової сфери особи з явищами навколишнього середовища під час вчинення злочину;

– обґрунтовано, що принцип вини має морально-етичне походження і полягає у встановленні зв'язку між нормами моралі та нормами кримінального законодавства як самостійними та взаємопов'язаними системами регулювання сфер суспільного життя у частині забезпечення правопорядку, а також його зв'язку з іншими принципами кримінального права. Визначено, що зв'язок вини і релігії обумовлений принципом соціального натуралізму. Теологічне розуміння вини ґрунтується на релігійному визнанні протиправної поведінки гріховною;

– запропоновано визначення поняття загальної теорії вини у кримінальному праві як сукупності психологічних, філософських, морально-правових, а також теологічних підходів, які використовуються для розуміння вини як кримінально-правового феномену. Відтак, вони мають кримінально-правове та кримінологічне значення;

– встановлено співвідношення вини і кримінальної відповідальності. Вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони як елемента складу злочину, перебуває в основі кримінальної відповідальності (є однією із складових її умови) та підстави кримінальної відповідальності як основоположних інститутів кримінального права України;

– визначено структуру вини як сукупність встановлених у кримінальному законі інтелектуальних та вольових загальних, суттєвих ознак (свідомості та волі), які й визначають зміст вини у конкретному злочині. Форма, вид та ступінь вини для більшості інститутів КК України мають важливе значення. Запропоновано вживання терміна «позитивна вина» для характеристики обставин, що виключають злочинність діяння. Позитивна вина – це особливе психічне ставлення особи, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру діянь та їх наслідків і бажання їх настання спрямоване на досягнення суспільно корисного результату;

– систематизовано загальні підходи для визначення форми та виду вини в нормах Особливої частини КК України, а саме: 1) форма вини в конкретних складах злочинів вказує на психічне ставлення суб'єкта злочину до його об'єктивних ознак; 2) у статтях Особливої частини КК України форму вини прямо визначено шляхом використання таких термінів, як: «умисний», «необережний», «недбалість»; 3) здебільшого про умисний характер вини свідчить використання законодавцем при формулюванні диспозиції статті таких термінів, як: «завідомість», «з метою», «за попередньою змовою», «організованою групою», «злісне», «повторно», «з корисливих мотивів», «з використанням свого службового становища», «шляхом обману або зловживання довірою», «застосування погрози», «свідомо», «застосування фізичного насильства», «з особливою жорстокістю», «примушування», «систематично», «явно» (при формулюванні як основних, так і кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів); 4) для визначення необережної

форми вини та її видів у нормах Особливої частини КК України законодавець також використовує терміни «неналежне», «несумлінне», «якщо воно (це) заподіяло (спричинило, призвело до)». Стосовно термінів, які визначають необережну форму вини в межах кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочину, то це можливо лише при складній вині, яка характеризується тим, що основний склад злочину завжди є умисним; 5) якщо у диспозиції статті відсутні прямі або непрямі вказівки на форму і вид вини, то вважається, що ці злочини можуть бути вчинені як умисно, так і необережно. Встановлено, що, хоча у переважній більшості випадків завідомість свідчить саме про умисну форму вини, можливі і такі ситуації, коли завідомість може бути ознакою злочину, вчиненого з необережності;

– обґрунтовано, що при вирішенні питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно враховувати можливість впливу на свідомість людини особливих психологічних прийомів – гіпнозу, магії та психології мас. Суб'єктивна сторона злочинних діянь, вчинених під впливом гіпнозу, магії та психології мас, обумовлюється опосередкованою виною. Опосередкована вина – це особливий психічний стан виконавця злочину, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій (бездіяльності) та (або) їх наслідків і бажання їх вчинення та (або) настання обумовлені виявленням волі та свідомості особи, що створює психологічний вплив, якому виконавець не здатний чинити опір. Наявність опосередкованої вини при вчиненні суспільно небезпечного діяння виключає кримінальну відповідальність безпосереднього виконавця злочину;

– доведено, що мета злочину може мати місце і в межах складів злочинів, вчинених за наявності злочинної самовпевненості як виду необережної форми вини;

удосконалено:

– підходи щодо визначення суб'єктивної сторони злочину як фактичної конструкції та суб'єктивної сторони складу злочину як юридичної конструкції. Аргументовано, що суб'єктивна сторона злочину – це фактична конструкція, тобто факт об'єктивної дійсності, що існує в межах події злочину, а суб'єктивна сторона складу злочину – це юридична конструкція, яка включає сукупність ознак (обов'язкових і факультативних), що передбачені у КК України. Зв'язок суб'єктивної сторони складу злочину з особистістю злочинця визначається через інститут суб'єкта злочину, оскільки саме суб'єкт є, з одного боку, носієм психічного ставлення особи до вчинюваного діяння, а з іншого – уособленням біологічних, психологічних та соціальних факторів особистості злочинця;

– визначення співвідношення кримінально-правового принципу вини з кримінальним процесуальним принципом презумпції невинуватості. Характеризуючи правове становище особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, презумпція невинуватості визначає ряд конкретних положень кримінального процесуального права, покликаних гарантувати реальне втілення у життя кримінально-правового принципу вини;

– теоретичне визначення вини у кримінальному праві як психічного ставлення суб'єкта злочину у формі умислу або необережності до вчинюваного

ним суспільно небезпечного діяння, що обумовлене спотворенням ціннісних орієнтацій даної особи, у якому об'єктивується її протиправна асоціальна або недостатньо виражена соціальна установка щодо найважливіших цінностей суспільства;

– теоретичну класифікацію видів умислу, а саме: 1) за характером змісту умисел поділяється на визначений, невизначений та альтернативний; 2) за характером спрямованості умисел поділяється на загальний і спеціальний; 3) за моментом виникнення умисел поділяється на заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово. Запропоновано також класифікувати умисел за ступенем усвідомлення на абсолютний та відносний;

– орієнтири щодо складної вини, яка хоча і не передбачена у КК України, однак не виключається законодавцем, оскільки Особлива частина КК України містить окремі склади злочинів, які побудовані на поєднанні умисної та необережної форм вини одночасно. При цьому її прояви не зводяться до поєднання усіх характеристик умислу і необережності в межах одного складу злочину, оскільки в деяких нормах Особливої частини КК України передбачена можливість поєднання окремих характеристик умислу і окремих характеристик необережності (наприклад, статті 364, 365 КК України);

– визначення залежності помилки суб'єкта злочину від усвідомлення характеру діяння, тобто від інтелектуального моменту, що пов'язує помилку суб'єкта злочину із суб'єктивним інкримінуванням та обумовлює необхідність урахування її при кваліфікації злочину. Помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, за якого відбувається неправильна оцінка протиправності чи об'єктивних обставин діяння, які можуть стосуватися складу злочину, або обставин, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК України. Встановлено, що всі види помилок суб'єкта при вчиненні злочину, які мають кримінально-правове значення, стосуються або протиправності діяння, або фактичних обставин злочину, чим обґрунтовується доцільність класифікації помилок на юридичні та фактичні. Помилка в обставинах, які виключають злочинність діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваних діянь, за якого відбувається неправильна оцінка умов правомірності заподіяння шкоди за наявності обставин, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК України;

– характеристику казусу в кримінальному праві як особливого психічного ставлення особи до вчинюваних нею суспільно небезпечних дій (бездіяльності) та настання суспільно небезпечних наслідків, за якого відсутня її вина, а саме – якщо особа не усвідомлювала і за обставинами справи не повинна була і не могла усвідомлювати суспільну небезпечність своєї дії (бездіяльності) або не передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не повинна була і не могла їх передбачати, а також якщо особа хоча і передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), але не могла запобігти цим наслідкам через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічним перенавантаженням;

– визначення мотиву, мети та сильного душевного хвилювання. Мотив злочину – це свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, обумовлене потребами особистості, що має суспільно небезпечний характер. Мета злочину – це свідоме відображення у конкретизованих і найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього результату, який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів злочинного діяння та може бути предметним або спрямованим на вчинення конкретного діяння. Сильне душевне хвилювання – це емоційно-психологічний стан особи, викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, за якого частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу;

дістало подальший розвиток:

– підходи щодо розуміння історичного розвитку вчення про суб'єктивну сторону складу злочину в межах певної періодизації. Встановлено, що інститут суб'єктивної сторони складу злочину має глибокі національні корені;

– визначення регламентації окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному законодавстві іноземних держав (проаналізовано 82 законодавчі акти) і в межах положень міжнародних нормативно-правових актів. У порівняльному контексті визначено особливості формулювання ознак суб'єктивної сторони складу злочину, а також окремих кримінально-правових ситуацій, що з нею пов'язані (складної вини, помилки та випадку (казусу));

– аргументація положення про те, що саме психологічні особливості утворюють передумову, яка є визначальною для обрання особою злочинного шляху для задоволення власних потреб та інтересів. Суб'єктивну сторону злочину в цілому утворює психічна діяльність особи. Особливістю психіки особи є те, що вона не обмежується лише свідомістю. Крім свідомості, є й такі рівні психічної діяльності людини, як несвідоме, підсвідоме та надсвідоме. Названі рівні психічної діяльності людини передбачають певний стан свідомості як психологічної конструкції, який одночасно буде нейтральним при визначенні суб'єктивного елемента в контексті кримінального права, оскільки особа в межах цих станів діє неусвідомлено (її діяльність перебуває, з точки зору психологічного розуміння, поза межами свідомості). Такий стан психіки не може вважатись ознакою необережності при вчиненні злочинів. Відмінність від необережної форми вини тут полягатиме в тому, що при несвідомому, підсвідомому і надсвідомому має місце об'єктивна відсутність активності свідомості, а при необережності – так звана суб'єктивна відсутність активності свідомості;

– визначення волі, яка є елементом структури суб'єктивної сторони злочину, як психічного процесу, що спонукає особу до практичної реалізації того, що є проявом її усвідомленого інтелектуального (розумового) процесу. Воля – це свідомо регуляція суб'єктом своєї діяльності та поведінки. Визначальною характеристикою волі особи, яка вчинює злочин, є її свобода, що і визначає вибір нею саме злочинного варіанту поведінки для задоволення потреб та досягнення поставленої мети;

– положення про те, що формули, які містяться у статтях 24 та 25 КК України і носять загальний характер, не завжди кореспондують між собою коректно. Перш за все це стосується поєднання в межах окремих складів злочинів умислу та необережності, а також злочинів із формальним складом. Така колізійність має бути усунута шляхом внесення відповідних змін до розділу V Загальної частини КК України;

– доктринальні підходи щодо визначення умисної та необережної форми вини у кримінальному праві. Умисна форма вини – це психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності. Необережна форма вини – це психічне ставлення особи до вчинюваного нею злочину, за якого інтелектуальний момент виражається в обов'язку і можливості свідомого ставлення до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – в обов'язку і можливості припинити його вчинення;

– обґрунтовано, що мотиви, як правило, мають місце в умисних злочинах. Мотиви при вчиненні необережних злочинів набувають форми спонукань до порушення певних правил поведінки, які особа могла і зобов'язана була виконати у силу своїх професійних, службових або інших обов'язків. При цьому мотив необережного злочину є загальним.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична та практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться у дисертації використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – для вдосконалення регламентації окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України (листи Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 3 листопада 2016 р. № 04-18/12-2273; Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони від 31 травня 2017 р. № 1177/2017);

– *правозастосовній діяльності* – при застосуванні та уніфікації вживання термінології у кримінальному законодавстві України (акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 листопада 2016 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого дослідження питань суб'єктивної сторони складу злочину (лист про впровадження положень дисертації в роботу Проекту USAID «Справедливе правосуддя» від 16 березня 2016 р.; акт Національної академії внутрішніх справ від 1 червня 2017 р.);

– *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина» та інших дисциплін кримінально-правового циклу, а також розробленні їх навчально-методичного забезпечення (акти впровадження результатів дисертації Міністерства освіти і науки України від 28 жовтня 2016 р. № 6/5-1424-16; Академії адвокатури України від 11 листопада 2016 р.; Національної академії внутрішніх справ від 1 червня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України і на засіданні міжкафедрального семінару Національної академії внутрішніх справ, а також оприлюднені на 19 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах і семінарах, а саме: «Склад злочину: проблемні питання» (м. Київ, 21 березня 2008 р.); «Формування стратегії регіонального розвитку в умовах глобальної економічної кризи» (м. Чернігів, 27 травня 2009 р.); «Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика)» (м. Київ, 20 травня 2010 р.); «Конституційне право на працю: юридичні гарантії та судовий захист» (м. Київ, 5 квітня 2012 р.); «Проблеми протидії злочинності у ХХІ столітті: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Чернігів, 24 квітня 2015 р.); «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р.); «Малиновські читання» (м. Острогоз, 13–14 листопада 2015 р.); «Економіко-правові виклики 2016 року» (м. Львів, 12 січня 2016 р.); «Захист верховенства права – обов’язок судді» (м. Київ, 11 лютого 2016 р.); «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 20 травня 2016 р.); «Публічний простір як об’єкт правового регулювання» (м. Київ, 30 вересня 2016 р.); «Адвокатура: минуле та сучасність» (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.); «Криміналістика в адвокатській діяльності» (м. Київ, 25 листопада 2016 р.); «Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ» (м. Київ, 2 грудня 2016 р.); «Теоретичні і практичні проблеми досудового розслідування в кримінальному процесі України» (м. Київ, 16 грудня 2016 р.); «Круглий стіл, присвячений 80-річчю з дня народження професора Станіслава Сергійовича Яценка» (м. Київ, 23 грудня 2016 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 3 березня 2017 р.); «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 30 березня 2017 р.); «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри» (м. Кропивницький, 7–8 квітня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено у 57 наукових публікаціях, з яких одна монографія, 25 статей – у журналах, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, чотири статті – у наукових виданнях іноземних держав, що включені до науково-метричних баз, 19 статей – у збірниках наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, вісім праць – які додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, що об’єднують п’ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (1224 найменування на 110 сторінках) і десяти додатків на 54 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 583 сторінки, із них основного тексту – 419 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, задачі, зв'язок із програмами, планами, темами наукових досліджень, викладено положення й висновки, які визначають наукову новизну, методологічні засади, розкрито практичне значення одержаних результатів, їх апробацію та висвітлення у публікаціях.

Розділ 1 «Феноменологія суб'єктивної сторони складу злочину» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Методологічні засади дослідження суб'єктивної сторони складу злочину»* здійснено аналіз основних історичних аспектів формування вчення про суб'єктивну сторону складу злочину. Визначено, що вчення про суб'єктивну сторону складу злочину бере свій початок з часів античності. Уперше на території сучасної України поділ вини (провини) на умисну та необережну був здійснений у Розширеній редакції Руської Правди. Доведено, що суб'єктивна сторона конкретного (реального) злочинного діяння включає всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки. Суб'єктивна сторона складу злочину, як юридична конструкція, передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) злочинного діяння. В цій конструкції з'являється певна фрагментарність, недостатня повнота, оскільки із такими структурованими характеристиками пов'язується акт кримінальної поведінки. В межах суб'єктивної сторони злочину, як фактичної конструкції, відповідні характеристики юридичної конструкції встановлюються щодо певних фактичних обставин (це є необхідним для кваліфікації злочину).

Встановлено, що суб'єктивна сторона злочину має включатись у кримінально-правове визначення поняття злочину шляхом відображення у ньому свідомо-вольового ставлення особи до вчинюваного діяння. Таке фактичне свідомо-вольове ставлення особи до вчинюваного злочину прямо пов'язане з виною особи. Для визначення змісту суб'єктивної сторони злочину як фактичної конструкції злочинного діяння запропоновано використовувати термін «структура суб'єктивної сторони злочину». Структура суб'єктивної сторони злочину включає такі психологічні характеристики, як свідомість та волю особи в межах вчинення конкретного злочину.

Суб'єктивна сторона складу злочину – це юридична конструкція, яка включає сукупність ознак (обов'язкових і факультативних), передбачених у КК України. Для визначення змісту суб'єктивної сторони складу злочину як юридичної конструкції злочинного діяння запропоновано використовувати термін «структура суб'єктивної сторони складу злочину». Структура суб'єктивної сторони складу злочину включає такі ознаки, як вина, мотив, мета й емоційний стан. Ускладненими конструкціями суб'єктивної сторони складу злочину є складна вина, помилка особи при вчиненні злочину та казус (випадок).

У *підрозділі 1.2 «Особливості визначення суб'єктивної сторони складу злочину»* встановлено, що суб'єктивну сторону злочину в цілому утворює

психічна діяльність особи. Саме вона показує не лише внутрішній стан особи під час вчинення злочину, а й дієвість і взаємодію інтелектуальної та вольової складових психіки людини, що одночасно утворюють єдине ціле і мають самостійний зміст. Суб'єктивна сторона складу злочину прямо залежить від психологічних особливостей особи, яка вчинює злочин, а також пов'язана з визначенням поняття суб'єкта злочину.

Свідомість – це категорія, яка характеризує загальний стан психіки особи, за якого вона здатна пізнавати навколишній світ і адекватно ставитися до нього, формувати нові образи і поняття, часову картину світу, свою власну мету і спрямовувати діяльність на її досягнення, а також пізнавати себе. Завдяки свідомості у людини реалізується особлива діяльність психіки – вона усвідомлює власні діяння, їх характер і можливі наслідки. Свідомість включає такі ознаки, як: відчуття, сприйняття, мислення, інтелект, пам'ять, переживання, емоції, почуття, уява, інтуїція, потреби, самосвідомість, самооцінка і самопізнання. Ознаки свідомості впливають на психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, а отже, і на формування суб'єктивної сторони злочину як фактичної конструкції. Також ці ознаки обумовлюють здатність та глибину усвідомлення особою власної діяльності, що має значення для кримінально-правового визначення суб'єктивної сторони складу злочину як юридичної конструкції. Особливістю психіки особи є те, що вона не обмежується лише свідомістю. Крім свідомості, є й такі рівні психічної діяльності людини, як несвідоме, підсвідоме та надсвідоме. Названі рівні психічної діяльності людини передбачають певний стан свідомості як психологічної конструкції, який одночасно буде нейтральним при визначенні суб'єктивного елемента в контексті кримінального права, оскільки особа в межах цих станів діє неусвідомлено (її діяльність перебуває, з точки зору психологічного розуміння, поза межами свідомості). Такий стан психіки не може вважатись ознакою необережності при вчиненні злочинів. Відмінність від необережної форми вини тут полягатиме в тому, що при несвідомому, підсвідомому і надсвідомому має місце об'єктивна відсутність активності свідомості, а при необережності – так звана суб'єктивна відсутність активності свідомості. Воля, як елемент структури суб'єктивної сторони злочину, є психічним процесом, який спонукає особу до практичної реалізації того, що є проявом її усвідомленого інтелектуального (розумового) процесу. Воля – це свідоме регулювання суб'єктом своєї діяльності та поведінки.

У підрозділі 1.3 *«Кримінальна поведінка та її психологічні передумови»* встановлено, що кримінальна поведінка, як і будь-яка поведінка взагалі, перебуває у прямій залежності від потреб особи та певного спонукального процесу, який формує мотиви такої поведінки. Тому в механізмі кримінальної поведінки важливе значення мають такі суб'єктивні фактори, як потреби та мотивація. Основними аспектами реалізації механізму кримінальної поведінки є: виникнення потреби особи, обумовленої її інтересами; мотивація кримінальної поведінки; виникнення наміру (прийняття рішення) вчинити злочин; конкретна життєва ситуація; сам акт кримінальної поведінки, який об'єктивує суб'єктивні (психічні) елементи механізму кримінальної поведінки.

Суб'єктивна сторона складу злочину як внутрішнє ставлення особи до вчинюваного діяння формується комплексно під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обумовлюють у кожному конкретному випадку зв'язок свідомо-вольової сфери особи з явищами навколишнього середовища під час вчинення злочину.

Розділ 2 «Загальні проблеми вини у кримінальному праві» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Принцип вини у кримінальному праві України»* обґрунтовано, що принцип вини має морально-етичне походження і полягає у встановленні зв'язку між нормами моралі та нормами кримінального законодавства як самостійними системами регулювання сфер суспільного життя у частині забезпечення правопорядку.

Запропоновано визначення кримінально-правового принципу вини, а саме: особа підлягає кримінальній відповідальності лише за те діяння (дію чи бездіяльність), об'єктивні ознаки якого охоплювались її умислом чи необережністю, та ті суспільно небезпечні наслідки, які настали в результаті такого діяння, щодо яких у визначеному законом порядку була встановлена вина такої особи.

Визначено співвідношення принципу вини з іншими принципами кримінального права: принцип вини ґрунтується на принципах законності та рівності громадян перед законом; реалізація принципу справедливості пов'язана з урахуванням вини особи; принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності виявляється в тому, що кримінальній відповідальності підлягає лише та особа, вину якої було доведено, і лише вона; зв'язок принципу гуманізму і принципу вини полягає в тому, що особа підлягає покаранню, яке має відповідати вчиненому діянню, стосовно якого встановлено відповідну форму та вид вини. Встановлено співвідношення кримінально-правового принципу вини і кримінального процесуального принципу презумпції невинуватості: принцип презумпції невинуватості є процесуальною гарантією реалізації принципу вини, оскільки, характеризуючи правове становище особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, презумпція невинуватості визначає ряд конкретних положень кримінального процесуального права, покликаних гарантувати реальне втілення у життя кримінально-правового принципу вини (такий висновок підтримали опитані працівники Національної поліції (79 %), прокуратури (76 %) та судді (75 %).

У підрозділі 2.2 *«Загальна теорія вини у кримінальному праві»* визначено, що вина, з точки зору соціально-психологічного підходу, розуміється як особливе психічне ставлення особи до загальних соціальних цінностей, яке полягає в їх несприйнятті та створенні власної деформованої ціннісної орієнтації. Філософське розуміння вини ґрунтується на особливому прояві свідомості особи, що характеризується як сваволя і, у свою чергу, впливає на прояв свободи волі винуватої особи. Зв'язок вини і релігії обумовлений принципом соціального натуралізму: вина є протиприродною здатністю людини спрямовувати волю, яка виявляється у формі сваволі, і свідомість, яка виявляється у формі ілюзій, на порушення законів природи (вчинення

правопорушення), що з точки зору релігії є гріхом. Теологічне розуміння вини ґрунтується на релігійному визнанні протиправної поведінки гріховною.

У теорії кримінального права запропоновано вини визначати, як психічне ставлення суб'єкта злочину у формі умислу або необережності до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, що обумовлене спотворенням ціннісних орієнтацій даної особи, у якому об'єктивується її протиправна асоціальна або недостатньо виражена соціальна установка щодо найважливіших цінностей суспільства.

Обґрунтовано та запропоновано визначення поняття загальної теорії вини, яке виходить за межі юридичного розуміння цього інституту. Загальна теорія вини у кримінальному праві – це сукупність психологічних, філософських, морально-правових, а також теологічних підходів, які використовуються для розуміння вини як кримінально-правового феномену. Відтак, вони мають кримінально-правове та кримінологічне значення. Визначено структуру вини, як сукупність встановлених у кримінальному законі інтелектуальних і вольових ознак (свідомості та волі), які визначають зміст вини у конкретному злочині.

Підрозділ 2.3 «Вина і кримінальна відповідальність» присвячений встановленню співвідношення вини та кримінальної відповідальності. Визначено співвідношення вини і кримінальної відповідальності як інститутів кримінального права, а також особливості співвідношення вини та інших положень, які утворюють механізм реалізації кримінальної відповідальності і закріплені у КК України.

Встановлено, що поняття кримінальної відповідальності є ширшим за поняття підстави кримінальної відповідальності.

Вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони як елемента складу злочину, перебуває в основі кримінальної відповідальності (є однією із складових її умови) та підстави кримінальної відповідальності як основоположних інститутів кримінального права України.

Оскільки вина є категорією матеріального кримінального права, то передбачення у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі по тексту – КПК України) словосполучення «в міру своєї вини», дозволяє зробити висновок про те, що вона не вичерпується передбаченими у розділі V Загальної частини КК України формами та видами. Це обумовлює необхідність відповідного редакційного уточнення ст. 2 КПК України.

У *підрозділі 2.4 «Вина і норми Кримінального кодексу України»* обґрунтовано, що встановлення форми, виду та ступеня вини для більшості інститутів Загальної частини КК України має важливе значення, а саме: вина є фактором, який обумовлює існування події злочину в діяннях особи і можливість практичного застосування положень КК України, які стосуються злочину; визначаючи зв'язок стадій злочину та інституту вини у кримінальному праві, обґрунтовано, що для практичного застосування інституту стадій злочину вирішальне значення має не лише факт наявності у діях особи вини, але і форма та вид вини, оскільки готування до злочину і замах на нього можуть бути вчинені лише з прямим умислом; зв'язок добровільної відмови при незакінченому злочині з виною полягає в особливості вольового моменту

психічного ставлення особи до своєї поведінки: інтелектуальний момент вини залишається без змін, а вольовий момент вини змінюється з бажання на небажання вчинення суспільно небезпечного діяння. У разі добровільної відмови від доведення злочину до кінця суб'єктивний елемент, так би мовити, не спрацьовує, і вина в контексті реалізації вольового моменту відсутня; зв'язок вини і суб'єкта злочину полягає в тому, що суб'єкт злочину є носієм вини у разі вчинення суспільно небезпечного діяння і притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітньої особи у кожному конкретному випадку залежить від форми вини; стан осудності особи визначає, чи може особа усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними; зв'язок вини із співучастю у злочині та рецидивом злочину, насамперед, полягає в тому, що визначальною для цих інститутів є форма вини – вчинення злочину у співучасті та рецидив злочинів можливі лише за умисної форми вини. Вид та форма співучасті обумовлюють суспільну небезпечність вчинюваного злочину та його суб'єктний склад, що визначає ступінь вини особи при вчиненні злочину; обставини, що виключають злочинність діяння, – це зовні подібні зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) й правомірні діяння, які виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, а також характеризуються позитивною виною. Уперше запропоновано вживання терміна «позитивна вина» для характеристики обставин, що виключають злочинність діяння та його визначення, а саме: позитивна вина – це особливе психічне ставлення особи, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру діянь та їх наслідків і бажання їх настання спрямоване на досягнення суспільно корисного результату.

Сформульовано загальні правила для визначення форми і виду вини в нормах Особливої частини КК України, а саме: форма вини в конкретних складах злочинів указує на психічне ставлення суб'єкта злочину до його об'єктивних ознак; у статтях Особливої частини КК України форму вини прямо визначено шляхом використання таких термінів, як: «умисний», «необережний», «недбалість»; про умисний характер вини здебільшого свідчить використання законодавцем при формулюванні диспозиції статті таких термінів, як: «завідомість», «з метою», «за попередньою змовою», «організованою групою», «злісне», «повторно», «з корисливих мотивів», «з використанням свого службового становища», «шляхом обману або зловживання довірою», «застосування погрози», «свідомо», «застосування фізичного насильства», «з особливою жорстокістю», «примушування», «систематично», «явно» (як при формулюванні основних, так і кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів); для визначення необережної форми вини та її видів у нормах Особливої частини КК України законодавець також використовує терміни «неналежне», «несумлінне», «якщо воно (це) заподіяло (спричинило, призвело до)». Стосовно термінів, які визначають необережну форму вини в межах кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу злочину, то це можливо лише при складній вині, яка характеризується тим, що основний склад злочину завжди є умисним; якщо у диспозиції статті відсутні прямі або непрямі вказівки

на форму і вид вини, вважається, що ці злочини можуть бути вчинені як умисно, так і необережно.

Розділ 3 «Проблеми форм та видів вини у сучасному кримінальному праві» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Умисна форма вини: основний кримінально-правовий зміст та види»* запропоновано визначення умисної форми вини, як психічного ставлення суб'єкта до вчинюваного ним злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності. Усвідомлення суспільної небезпечності – необхідна ознака умислу (прямого та непрямого). Предметом такого усвідомлення є не суспільна небезпечність у загальному її розумінні, а характеристика об'єкта злочину (хоча б у загальних рисах) та обставин об'єктивної сторони, які утворюють зміст конкретного злочинного діяння. Усвідомлення протиправності діяння може включатися до ознаки усвідомлення при умислі лише у випадках, прямо передбачених КК України. Обґрунтовано, що передбачення настання суспільно небезпечних наслідків при умисній формі вини охоплює суспільно небезпечні наслідки, які можуть настати у конкретній ситуації, та характер причинно-наслідкового зв'язку між вчинюваним діянням і такими наслідками. При передбаченні настання суспільно небезпечних наслідків останні відображаються як неминучий (при прямому умислі) або як реально можливий (при непрямому умислі) результат конкретного суспільно небезпечного діяння.

Вольовою ознакою прямого умислу є бажання, яке визначається як відповідний процес, що проходить у своєму розвитку кілька стадій – від усвідомлення певної потреби до волі, яка спрямована на досягнення злочинного результату. Свідоме припущання – це вияв волі, за якого винувата особа своїми діями створює певний ланцюг подій і при цьому свідомо припускає об'єктивний їх розвиток та настання суспільно небезпечних наслідків. Наслідки при непрямому умислі є похідним результатом вчинення злочинного діяння, вони пов'язані з діянням суб'єкта і свідомо припускаються ним, є реально можливими. У злочинах із формальним складом умисел характеризується усвідомленням суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння (інтелектуальний момент) та бажанням його вчинити (вольовий момент). Отже, у злочинах із формальним складом може мати місце лише прямий умисел.

Теоретична класифікація видів умислу здійснюється за такими критеріями: 1) за характером змісту умисел поділяється на визначений, невизначений та альтернативний; 2) за характером спрямованості умисел поділяється на загальний і спеціальний; 3) за моментом виникнення умисел поділяється на заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово. Вперше запропоновано класифікувати умисел за ступенем усвідомлення на абсолютний та відносний (таку класифікацію підтримали 86 % опитаних працівників Національної поліції та прокуратури і 92 % суддів).

У підрозділі 3.2 *«Необережна форма вини: основний кримінально-правовий зміст та види»* запропоновано визначення необережної форми вини, як психічного ставлення особи до вчинюваного нею злочину, за якого

інтелектуальний момент виражається в обов'язку і можливості свідомого ставлення до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – в обов'язку і можливості припинити його вчинення.

Інтелектуальний момент злочинної самовпевненості передбачає наявність розрахунку на ненастання суспільно небезпечних наслідків завдяки реально існуючим факторам, силам чи обставинам, що дозволяє відмежувати на практиці злочинну самовпевненість від непрямого умислу. Вольовий момент злочинної самовпевненості характеризується легковажним розрахунком суб'єкта злочину на відвернення суспільно небезпечних наслідків. Інтелектуальний момент злочинної недбалості характеризується позитивною та негативною ознаками. Негативна ознака злочинної недбалості, яка визначається як непередбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків, включає відсутність усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваної дії (бездіяльності) та відсутність передбачення суспільно небезпечних наслідків. Позитивна ознака інтелектуального моменту злочинної недбалості полягає в тому, що суб'єкт повинен був і міг передбачити настання фактичних наслідків своєї суспільно небезпечної дії (бездіяльності). Вольовий момент злочинної недбалості перебуває за межами нормативного визначення даного виду необережної форми вини, але є невід'ємною частиною психічного ставлення суб'єкта до вчинюваної дії (бездіяльності). При цьому вольовий момент характеризується негативним ставленням суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків дії (бездіяльності) і обумовлюється певною «вадою свідомості», яка формує нейтральну спрямованість волі суб'єкта.

У підрозділі 3.3 *«Проблеми складної вини у кримінальному праві України»* встановлено, що складна вина хоча і не передбачена у КК України, однак не виключається законодавцем, оскільки Особлива частина КК України містить склади злочинів, які побудовані на поєднанні умисної та необережної форм вини одночасно. При цьому її прояви не зводяться до поєднання усіх характеристик умислу і необережності в межах одного складу злочину, оскільки в деяких нормах Особливої частини КК України передбачена можливість поєднання окремих характеристик умислу і окремих характеристик необережності (на використання у таких кримінально-правових ситуаціях терміна «складна вина» звернули увагу більшість опитаних респондентів, а саме 83 % працівників Національної поліції, 84 % працівників прокуратури, 87 % суддів).

Обґрунтовано, що сутність складної вини полягає в тому, що вона носить похідний характер від умислу та необережності й має самостійне значення. Запропоновано визначення складної вини, як особливого психічного ставлення суб'єкта злочину до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке характеризується умислом (прямим або непрямым) щодо суспільно небезпечної дії (бездіяльності) в межах основного складу злочину та необережністю у виді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості щодо похідних наслідків, які передбачені, як правило, у кваліфікованому чи особливо кваліфікованому складі злочину.

У підрозділі 3.4 *«Помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та її кримінально-правове значення»* доведено необхідність урахування при

кваліфікації злочину помилкових уявлень особи. Залежність помилки суб'єкта злочину від усвідомлення характеру діяння, тобто від інтелектуального моменту, пов'язує помилку суб'єкта злочину із суб'єктивним інкримінуванням.

Помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, за якого відбувається неправильна оцінка протиправності чи об'єктивних обставин діяння, які можуть стосуватися складу злочину, або обставин, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК України. Аргументовано, що найбільш точним є поділ помилок на юридичні та фактичні.

Юридична помилка – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, яке має хибність у інтелектуальному та (або) вольовому моменті й полягає у неправильній оцінці протиправності діяння, кримінально-правової кваліфікації і можливого покарання. Видами юридичних помилок є: помилка щодо злочинності (незлочинності) діяння, помилка щодо кваліфікації діяння, помилка щодо можливого покарання.

Фактична помилка – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, що має хибність у інтелектуальному та (або) вольовому моменті й полягає у неправильній оцінці об'єктивних обставин вчинюваного діяння, які можуть стосуватися складу злочину або обставин, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК України. Видами фактичної помилки є: 1) помилка щодо обставин об'єкта злочину; 2) помилка щодо обставин об'єктивної сторони складу злочину; 3) помилка щодо обставин, що виключають злочинність діяння. Запропоновано визначення помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння, а саме: помилка в обставинах, що виключають злочинність діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, за якого відбувається неправильна оцінка умов правомірності заподіяння шкоди за наявності обставин, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК України.

У підрозділі 3.5 *«Випадок (казус) та його кримінально-правове значення»* обґрунтовано, що більш точним для визначення вчинення суспільно небезпечного діяння за відсутності вини у кримінальному праві є вживання поняття «казус». Використання цього терміна слугуватиме загальній уніфікації кримінально-правової термінології.

Запропоновано визначення казусу в кримінальному праві, як особливого психічного ставлення особи до вчинюваних нею суспільно небезпечних дій (бездіяльності) та настання суспільно небезпечних наслідків, за якого відсутня її вина, а саме якщо особа не усвідомлювала і за обставинами справи не повинна була та не могла усвідомлювати суспільну небезпечність своєї дії (бездіяльності) або не передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не повинна була та не могла їх передбачати, а також якщо особа хоча і передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), але не могла запобігти цим наслідкам через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічним перенавантаженням (більшість опитаних респондентів, а саме 90 % працівників Національної поліції та прокуратури, 88 % суддів,

звернули увагу на необхідність передбачити поняття та ознаки казусу на законодавчому рівні). Встановлено, що введення у кримінальне право поняття «психофізіологічна якість особи» та його врахування при казусі обумовлюються принципами і нормами міжнародного права. Кримінально-правове значення у межах предмета вивчення психофізіології має невідповідність вимогам конкретної ситуації будь-якої психофізіологічної якості особи.

Встановлено, що при вирішенні питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно враховувати можливість впливу на свідомість людини особливих психологічних прийомів – гіпнозу, магії та психології мас. Суб'єктивна сторона злочинних діянь, вчинених під впливом гіпнозу, магії та психології мас, обумовлюється опосередкованою виною. Опосередкована вина – це особливий психічний стан виконавця злочину, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій (бездіяльності) та (або) їх наслідків і бажання їх вчинення та (або) настання, обумовлені виявленням волі та свідомості особи, що створює психологічний вплив, якому виконавець не здатний чинити опір. Наявність опосередкованої вини при вчиненні суспільно небезпечного діяння виключає кримінальну відповідальність безпосереднього виконавця злочину.

Розділ 4 «Основні проблеми факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Кримінально-правова характеристика мотиву злочину»* встановлено, що природу злочинної мотивації доцільно розглядати в межах біопсихосоціальної концепції.

Мотив злочину – це свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, обумовлене потребами особистості, що носить суспільно небезпечний характер. Визначаючи мотив як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони складу злочину, законодавець використовує різні термінологічні конструкції: «з мотивів/у»; «з помсти». У деяких нормах КК України взагалі не вказується мотив, але він впливає із змісту відповідної статті (наприклад, ст. 127, ст. 178, ст. 179, ст. 180, ст. 185–191 КК України). Мотив злочину підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Мотив злочину є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, однак мотивація злочинної поведінки є завжди.

Мотиви, як правило, мають місце в умисних злочинах. Мотиви при вчиненні необережних злочинів набувають форми спонукань до порушення певних правил поведінки, які особа могла і зобов'язана була виконати у силу своїх професійних, службових або інших обов'язків. При цьому мотив необережного злочину є загальним. Визначено, що найтиповішими мотивами злочинної діяльності є: корисливість, хуліганські спонукання, ревнощі, помста, нетерпимість. При добровільній відмові від доведення злочину до кінця встановлення мотиву має вагоме значення, оскільки саме він є визначальним при прийнятті особою рішення про відмову від вчинення злочину і відрізняється, власне, від мотиву злочину.

У підрозділі 4.2 *«Кримінально-правова характеристика мети злочину»* обґрунтовано, що мета злочину – це свідоме відображення у конкретизованих і найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього результату,

який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів злочинного діяння і може бути предметним або спрямованим на вчинення конкретного діяння. Результат як ознака мети злочину – це індивідуальний образ матеріальних наслідків (у злочинах з матеріальним складом), образ самого діяння (у злочинах із формальним складом) або образ спільної злочинної діяльності (у злочинах, які вчинюються у співучасті). Необхідною умовою визнання спеціальної мети обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є вказівка на це у відповідній нормі Особливої частини КК України.

Встановлено, що мета злочину може мати місце в межах складів злочинів, учинених за наявності злочинної самовпевненості як виду необережної форми вини. Мета злочину може бути ознакою суб'єктивної сторони складів злочинів, які вчинюються як шляхом дії, так і бездіяльності.

У підрозділі 4.3 «Емоційний стан особи та його кримінально-правове значення» обґрунтовано визначення емоційного стану особи, як факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, що виявляється у психологічному стані суб'єкта злочину, який обумовлює спрямованість свідомості та волі особи під час вчинення злочину і може впливати на його кваліфікацію та індивідуалізацію покарання.

Встановлено, що сильне душевне хвилювання – це емоційно-психологічний стан особи, викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, коли частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу (на практичне значення такого визначення звернули увагу опитані працівники Національної поліції (72 %), прокуратури (91 %) та судді (84 %)). Стан сильного душевного хвилювання як загальне поняття включає такі емоційні стани, як афект (фізіологічний, патологічний, класичний, кумулятивний та вторинний) та афективні стани (фрустрацію, стрес, емоційне збудження та емоційне напруження). Перебування особи у стані сильного душевного хвилювання є обставиною, яка свідчить про відсутність факту перевищення меж необхідної оборони та крайньої необхідності.

В одній нормі практично неможливо передбачити всі види протиправних чи аморальних дій з боку потерпілої особи, які можуть викликати сильне душевне хвилювання, тому потрібно визначити загальне для таких дій словосполучення. Обґрунтовано, що таким словосполученням є «протиправні чи аморальні дії», оскільки, по-перше, вказаний емоційний стан може бути викликаний лише протиправними (такими, що порушують будь-які норми чинного законодавства України) чи аморальними (такими, що порушують загальноприйняті у суспільстві норми моралі) діями з боку потерпілої особи, по-друге, воно не обмежує перелік обставин, які можуть викликати сильне душевне хвилювання у винуватій особі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене узагальнення і нове вирішення теоретичних, практичних та законодавчих проблем суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві України. Одержані в процесі дослідження наукові результати дають підстави для рекомендацій, висновків та пропозицій, що мають як теоретичне, так і прикладне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Визначено концепцію, методологічні засади та феноменологію суб'єктивної сторони складу злочину. Суб'єктивна сторона конкретного (реального) злочинного діяння включає всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки. Суб'єктивна сторона складу злочину, як юридична конструкція, передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) злочинного діяння. В цій конструкції з'являється певна фрагментарність, недостатня повнота, оскільки із такими структурованими характеристиками пов'язується акт кримінальної поведінки. В межах суб'єктивної сторони злочину, як фактичної конструкції, відповідні характеристики юридичної конструкції встановлюються щодо певних фактичних обставин (це є необхідним для кваліфікації злочину).

2. Вчення про суб'єктивну сторону складу злочину бере свій початок з часів античності. Уперше на території сучасної України поділ вини (провини) на умисну та необережну був здійснений у Розширеній редакції Руської Правди. Суб'єктивна сторона злочину є фактичною конструкцією, яка виявляється у свідомо-вольовому ставленні особи до вчинюваного злочину як факту об'єктивної дійсності. Структура суб'єктивної сторони злочину включає такі психологічні ознаки, як свідомість і волю. Суб'єктивна сторона складу злочину є певною юридичною моделлю, яка включає сукупність ознак, закріплених на законодавчому рівні у КК України. Структура суб'єктивної сторони складу злочину включає такі ознаки, як вина, мотив, мета та емоційний стан. Суб'єктивна сторона складу злочину як внутрішнє ставлення особи до вчинюваного діяння формується комплексно під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обумовлюють у кожному конкретному випадку зв'язок свідомо-вольової сфери особи з явищами навколишнього середовища під час вчинення злочину.

3. Суб'єктивна сторона складу злочину як психічне ставлення особи до вчинюваного діяння являє собою взаємодію інтелектуальної (свідомість) та вольової (воля) складових психіки людини, що обумовлює її пряму залежність від психічних і психологічних особливостей особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння. Психологічне визначення понять свідомості, волі та їх складових характеристик є основою кримінально-правового розуміння ознак суб'єктивної сторони злочину як фактичної конструкції та психологічних ознак суб'єктивної сторони складу злочину як юридичної конструкції. Зв'язок суб'єктивної сторони складу злочину з особистістю злочинця визначається через інститут суб'єкта злочину, оскільки саме суб'єкт є, з одного боку, носієм

психічного ставлення особи до вчинюваного діяння, а з іншого – уособленням біологічних, психологічних і соціальних факторів.

4. Принцип вини має морально-етичне походження і полягає у встановленні зв'язку між нормами моралі та нормами кримінального законодавства як самостійними системами регулювання сфер суспільного життя у частині забезпечення правопорядку. Полісемія при вживанні термінології в межах правозастосовної практики у 58 % випадків (244 проаналізовані кримінальні провадження) обумовлює необхідність вироблення єдиних доктринальних підходів щодо визначення змісту принципу вини. Це підтверджує також аналіз практики Європейського суду з прав людини (кількість оскаржень рішень національних судів у конкретних кримінальних справах (провадженнях) в частині порушення принципу презумпції невинуватості складає 29 % (63 проаналізовані рішення). Кримінально-правовий принцип вини можна визначити наступним чином: особа підлягає кримінальній відповідальності лише за те діяння (дію чи бездіяльність), об'єктивні ознаки якого охоплювались її умислом чи необережністю, та за ті суспільно небезпечні наслідки, які настали в результаті такого діяння і щодо яких у визначеному законом порядку було встановлено вину даної особи. Встановлено, що принцип презумпції невинуватості є лише процесуальною гарантією реалізації принципу вини, оскільки, характеризуючи правове становище особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, презумпція невинуватості визначає ряд конкретних положень кримінального процесуального права, покликаних гарантувати реальне втілення у життя кримінально-правового принципу вини.

5. Соціально-психологічне розуміння вини ґрунтується на створенні особою власної ціннісної орієнтації, яка відрізняється від загальних соціальних цінностей і визнається в суспільстві антицінністю. Філософське розуміння вини ґрунтується на особливому прояві свідомості особи, що характеризується як сваволя і впливає, у свою чергу, на прояв свободи волі винуватої особи. Зв'язок вини і релігії обумовлений принципом соціального натуралізму: вина є протиприродною здатністю людини спрямовувати волю, яка виявляється у формі сваволі, й свідомість, яка виявляється у формі ілюзій, на порушення законів природи (вчинення правопорушення), що з точки зору релігії є гріхом. Теологічне розуміння вини ґрунтується на релігійному визнанні протиправної поведінки гріховною.

6. Вина у кримінальному праві визначається як психічне ставлення суб'єкта злочину у формі умислу або необережності до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, що обумовлене спотворенням ціннісних орієнтацій даної особи, у якому об'єктивується її протиправна асоціальна або недостатньо виражена соціальна установка щодо найважливіших цінностей суспільства. Загальна теорія вини у кримінальному праві – це сукупність психологічних, філософських, морально-правових, а також теологічних підходів, які використовуються для розуміння вини, як кримінально-правового феномену і мають кримінально-правове та кримінологічне значення.

7. Вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони як елемента складу злочину, перебуває в основі кримінальної відповідальності (є однією із складових її умови) та підстави кримінальної відповідальності як основоположних інститутів кримінального права України. Встановлення форми та виду вини є важливим і необхідним етапом кваліфікації злочинів. Структура вини включає сукупність встановлених у кримінальному законі інтелектуальних та вольових загальних, суттєвих ознак (свідомості та волі), які і визначають зміст вини у конкретному злочині. Аргументовано, що встановлення форми, виду та ступеня вини має важливе значення для застосування більшості інститутів Загальної частини КК України. Запропоновано вживання терміна «позитивна вина» для характеристики обставин, що виключають злочинність діяння та його визначення, а саме: позитивна вина – це особливе психічне ставлення особи, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру діянь та їх наслідків і бажання їх настання спрямовані на досягнення суспільно корисного результату. Систематизовано загальні підходи для визначення форми і виду вини в нормах Особливої частини КК України.

8. Умисна форма вини – це психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності. Обґрунтовано доцільність у межах теоретичної класифікації видів умислу, поряд з такими критеріями, як характер змісту умислу, характер спрямованості умислу та момент виникнення умислу, виокремлювати і такий критерій, як ступінь усвідомлення, згідно з яким умисел поділяється на абсолютний та відносний. Необережна форма вини – це психічне ставлення особи до вчинюваного нею злочину, за якого інтелектуальний момент виражається в обов'язку і можливості свідомого ставлення до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – в обов'язку і можливості припинити його вчинення.

9. Складна вина – це особливе психічне ставлення суб'єкта злочину до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке характеризується умислом (прямим або непрямым) щодо суспільно небезпечної дії (бездіяльності) в межах основного складу злочину та необережністю у виді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості щодо похідних наслідків, які передбачені, як правило, у кваліфікованому чи особливо кваліфікованому складі злочину.

10. Помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, за якого неправильно оцінюються протиправність чи об'єктивні обставини діяння, які можуть стосуватися складу злочину, або обставин, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК України (на практичне значення помилки особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, звернули увагу опитані працівники Національної поліції (89 %), прокуратури (91 %) та судді (90 %)). Помилка в обставинах, що виключають злочинність діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваних діянь, за якого відбувається неправильна оцінка умов правомірності заподіяння шкоди за наявності обставин, що виключають

злочинність діяння, які передбачені у КК України. Види помилок суб'єкта при вчиненні злочину, які мають кримінально-правове значення, стосуються або протиправності діяння, або фактичних обставин злочину, чим обґрунтовується доцільність класифікації помилок на юридичні та фактичні.

11. Казус у кримінальному праві – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваних нею суспільно небезпечних дій (бездіяльності) та настання суспільно небезпечних наслідків, за якого відсутня її вина, а саме – якщо особа не усвідомлювала і за обставинами справи не повинна була і не могла усвідомлювати суспільну небезпечність своєї дії (бездіяльності) або не передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не повинна була і не могла їх передбачати, а також якщо особа хоча і передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), але не могла запобігти цим наслідкам через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічним перенавантаженням. Введення у кримінальне право поняття «психофізіологічна якість особи» та його врахування при казусі обумовлюються принципами та нормами міжнародного права. Кримінально-правове значення в межах предмета вивчення психофізіології має невідповідність вимогам конкретної ситуації будь-якої психофізіологічної якості особи.

12. При вирішенні питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно враховувати можливість впливу на свідомість людини особливих психологічних прийомів – гіпнозу, магії та психології мас (необхідність врахування в практичній роботі впливу на свідомість людини згаданих психологічних прийомів підтверджують результати проведеного анкетування працівників Національної поліції (81 %), прокуратури (87 %) та суддів (92 %). Суб'єктивна сторона злочинних діянь, вчинених під впливом гіпнозу, магії та психології мас, обумовлюється опосередкованою виною. Опосередкована вина – це особливий психічний стан виконавця злочину, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій (бездіяльності) та (або) їх наслідків і бажання їх вчинення та (або) настання обумовлені виявленням волі та свідомості особи, що створює психологічний вплив, якому виконавець не здатний чинити опір. Наявність опосередкованої вини при вчиненні суспільно небезпечного діяння виключає кримінальну відповідальність безпосереднього виконавця злочину.

13. Мотив злочину – це свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, обумовлене потребами особистості, що носить суспільно небезпечний характер. При добровільній відмові від доведення злочину до кінця встановлення мотиву має суттєве значення, оскільки саме він є визначальним при прийнятті особою рішення про відмову від вчинення злочину і відрізняється, власне, від мотиву злочину. Мета злочину – це свідоме відображення у конкретизованих та найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього результату, який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів злочинного діяння і може бути предметним або спрямованим на вчинення конкретного діяння. Мета злочину може мати місце

в межах складів злочинів, учинених за наявності злочинної самовпевненості як виду необережної форми вини.

14. Емоційний стан особи – це факультативна ознака суб'єктивної сторони складу злочину, що виявляється у психологічному стані суб'єкта злочину, який обумовлює спрямованість свідомості та волі особи під час вчинення злочину і може впливати на його кваліфікацію та індивідуалізацію покарання. Сильне душевне хвилювання – це емоційно-психологічний стан особи, викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, за якого частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання і застосування інших заходів кримінально-правового впливу. Стан сильного душевного хвилювання як загальне поняття включає такі емоційні стани, як афект (фізіологічний, патологічний, класичний, кумулятивний та вторинний) і афективні стани (фрустрацію, стрес, емоційне збудження та емоційне напруження).

15. Запропоновано внесення змін до КК України та КПК України, а саме:

1) Доповнити КК України статтею 2¹ такого змісту:

«Стаття 2¹. Принцип вини

1. Особа підлягає кримінальній відповідальності лише за те діяння (дію чи бездіяльність), об'єктивні ознаки якого охоплювались її умислом чи необережністю, та ті суспільно небезпечні наслідки, які настали у результаті цього діяння, щодо яких у визначеному законом порядку було встановлено вини даної особи.

2. Об'єктивне інкримінування, тобто кримінальна відповідальність без вини, виключається».

2) Викласти ч. 1 ст. 14 КК України у такій редакції:

«1. Готуванням до злочину визнається вчинене з прямим умислом підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше створення умов для вчинення злочину».

3) Викласти ст. 23 КК України у такій редакції:

“Поняття та форми вини

1. Вина – це психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, виражене у формах, передбачених ч. 2 цієї статті.

2. Вина суб'єкта злочину може виражатись у формі умислу або необережності”.

4) Викласти ст. 24 КК України у такій редакції:

«Ст. 24. Умисел та його види

1. Умисел – це психічне ставлення особи до вчинюваного нею злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності.

2. Умисел поділяється на прямий і непрямий.

3. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її неминучі суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

У злочинах, які не пов'язані з настанням наслідків, прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільну небезпечність дії або бездіяльності та бажала її вчинити.

4. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її можливі суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання».

5) Викласти ст. 25 КК України у такій редакції:

«Ст. 25. Необережність та її види

1. Необережна форма вини – це психічне ставлення особи до вчинюваного нею злочину, за якого інтелектуальний момент виражається в обов'язку і можливості свідомого ставлення до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – в обов'язку і можливості припинити його вчинення.

2. Необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

3. Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа усвідомлювала суспільну небезпечність вчинюваної дії (бездіяльності), передбачала абстрактну можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії (бездіяльності), була впевнена у наявності реальної можливості уникнути настання таких наслідків і легковажно розраховувала на їх відвернення.

4. Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не усвідомлювала суспільну небезпечність вчинюваної дії (бездіяльності), не передбачала можливості настання її суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була та могла це усвідомлювати і передбачити.

Злочини, які є закінченими з моменту вчинення особою передбачених відповідною нормою цього Кодексу дії (бездіяльності), вважаються вчиненими зі злочинною недбалістю, якщо особа не усвідомлювала суспільну небезпечність діяння, хоча повинна була і могла це усвідомлювати».

6) Включити до Розділу V Загальної частини КК України ст. 25¹ «Складна вина» у такій редакції:

«Стаття 25¹. Складна вина

Складна вина – це особливе психічне ставлення суб'єкта злочину, яке характеризується умисним вчиненням суспільно небезпечної дії (бездіяльності) і необережністю щодо наслідків, які в результаті цього настали, з якими закон пов'язує підвищену кримінальну відповідальність. У цілому такий злочин визнається вчиненим умисно».

7) Включити до Розділу V Загальної частини КК України ст. 25² у такій редакції:

«Стаття 25². Помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння

1. Помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, за якого відбувається неправильна оцінка протиправності чи об'єктивних обставин діяння, що можуть

стосуватися складу злочину або обставин, що виключають злочинність діяння, передбачених цим Кодексом.

2. Ніхто не може бути звільнений від кримінальної відповідальності з посиланням на незнання або помилкове розуміння закону про кримінальну відповідальність. При помилці у протиправності діяння особа може бути притягнута до відповідальності за необережне вчинення злочину, якщо вчинення такого злочину з необережності є караним за цим Кодексом.

3. Незнання фактичних обставин, які стосуються складу злочину, виключає умисел щодо цього злочину. Це положення застосовується до діяння, що вчинене з необережності, якщо лише саме незнання фактичних обставин не утворює необережності».

8) Доповнити Розділ V Загальної частини КК України ст. 25³ у такій редакції:

«Стаття 25³. Заподіяння шкоди без вини (казус)

1. Діяння визнається вчиненим без вини, якщо особа не усвідомлювала і за обставинами справи не повинна була та не могла усвідомлювати суспільну небезпечність своєї дії (бездіяльності) або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не повинна була та не могла їх передбачати.

2. Діяння також визнається вчиненим без вини, якщо особа хоча і передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії (бездіяльності), але не могла запобігти цим наслідкам через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічним перенавантаженням».

9) Викласти ч. 4 ст. 36 КК України у такій редакції:

«4. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, особа не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту».

10) Включити до ст. 36 КК України примітку у такій редакції:

«Примітка. Сильне душевне хвилювання – це емоційно-психологічний стан особи, викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, за якого частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу».

11) Викласти ч. 3 ст. 39 КК України у такій редакції:

«3. Не є перевищенням меж крайньої необхідності та не має наслідком кримінальну відповідальність, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, особа не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці».

12) Викласти п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України у такій редакції:

«3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винуватого та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, а також мету вчинення злочину».

13) Замінити термін «неправомірність» на термін «протиправність» і викласти п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України у такій редакції:

«7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного протиправними або аморальними діями потерпілого».

14) Викласти п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України у такій редакції:

«3) вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості».

15) Викласти ст. 116 КК України у такій редакції:

«Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протиправних чи аморальних дій з боку потерпілого, —».

16) Викласти ст. 123 КК України у такій редакції:

«Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протиправних чи аморальних дій з боку потерпілого, —».

17) У всіх відповідних словосполученнях ст. 136–140, ст. 176, ст. 177, ст. 197, ст. 218¹, ст. 219, ст. 222¹, ст. 223¹, ст. 229, ст. 231, ст. 232¹ (ч. 1–2), ст. 232², ст. 236, ст. 237, ст. 242, ч. 2 ст. 252, ст. 254, ст. 263, ст. 264, ст. 270, 277, ст. 287, ст. 291, ч. 2 ст. 362, ст. 364¹, ст. 365², ст. 414, ст. 425, ст. 426, ст. 419, ст. 420 КК України, замінити займенник «це» на займенник «воно».

18) У ст. 223², ст. 232¹ (ч. 1–2), ст. 233, ст. 270, ч. 2 ст. 362 КК України замінити словосполучення «призвело до» на термін «спричинило».

19) У ст. 176, ст. 177, ст. 218¹, ст. 219, ст. 229, ст. 364, ст. 364¹, ст. 365² КК України замінити термін «завдало» на «заподіяло».

20) Замінити складений сполучник «для того, щоб», який вживається у ч. 1 примітки до ст. 447 КК України і визначає спрямованість мети особи, на словосполучення «з метою».

21) Замінити у ст. 2 КПК України словосполучення «в міру своєї вини» на словосполучення «внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України».

22) Викласти п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України у такій редакції:

«2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив, мета та емоційний стан обвинуваченого під час вчинення кримінального правопорушення».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Вереша Р. В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. Київ: Алерта, 2017. 568 с.

Рецензії:

Шахла Тофік кизи Самедова (доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з наукової роботи Бакинського Державного Університету Азербайджанської Республіки) Сучасне дослідження

актуальних проблем суб'єктивної сторони складу злочину. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2017. № 3(36). С. 219–221;

Матвійчук В. К. Дослідження аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в контексті кримінально-правової проблематики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2(103). С. 369–371.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Вереша Р. В. Визначення змісту злочинної недбалості в кримінальному праві України. *Право України*. 2005. № 7. С. 116–121.

2. Вереша Р. В. Вина та її форми за кримінальним правом Франції. *Право України*. 2005. № 12. С. 138–141.

3. Вереша Р. В. Mens rea за кримінальним правом Англії. *Право України*. 2006. № 5. С. 167–170.

4. Вереша Р. В. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Право України*. 2006. № 9. С. 137–143.

5. Вереша Р. В. Поняття та підстава кримінальної відповідальності. *Право України*. 2006. № 12. С. 97–103.

6. Вереша Р. В. Основні підходи щодо визначення поняття мотиву поведінки. *Право України*. 2007. № 4. С. 33–37.

7. Вереша Р. В. Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (коментар до ст. 170 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 11. С. 43–49.

8. Вереша Р. В. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (коментар до ст. 171 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2(15). С. 86–89.

9. Вереша Р. В. Вина (коментар до ст. 23 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3(16). С. 39–45.

10. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3(19). С. 73–82.

11. Вереша Р. В. Необережність та її види (коментар до ст. 25 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2(21). С. 91–94.

12. Вереша Р. В. Основні проблеми визначення мети покарання в контексті реалізації аксіологічного підходу у кримінальному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1(26). С. 129–136.

13. Вереша Р. В. Кримінальна відповідальність медичних працівників за законодавством зарубіжних держав. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 34–39.

14. Вереша Р. В. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (порівняльно-правовий аспект). *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 1(29). С. 53–61.

15. Вереша Р. В. Суб'єктивні ознаки форм співучасті у злочині. *Адвокат*. 2015. № 1. С. 41–44.

16. Вереша Р. В. Сучасні теорії (концепції) вини в науці кримінального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 1(32). С. 79–94.

17. Вереша Р. В. Філософія вини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2(33). С. 97–105.
18. Вереша Р. В. Принцип вини у кримінальному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 3(34). С. 55–65.
19. Вереша Р. В. Вина і норми Загальної частини КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1(35). С. 35–40.
20. Вереша Р. В. Визначення ознак суб'єктивної сторони складу злочину в Особливій частині КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 2(36). С. 53–61.
21. Вереша Р. В. Казус у кримінальному праві: основні ознаки та необхідність законодавчої регламентації. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4(31). С. 130–142.
22. Вереша Р. В. Вина і кримінальна відповідальність: основні аспекти співвідношення. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 3(37). С. 43–50.
23. Вереша Р. В. Загальна теорія вини у кримінальному праві. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2017. № 2(35). С. 171–184.
24. Вереша Р. В. Афект як психологічна та кримінально-правова категорія. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14. № 1(38). С. 66–74.
25. Вереша Р. В. Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 182–193.

Публікації в наукових виданнях іноземних держав, що включені до науково-метричних баз

1. Veresha Roman V. Criminal and Legal Characteristics of Criminal Intent. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2016. Vol. VII, Winter. No. 7(21). P. 1881–1890.
2. Veresha Roman V. Determination Motive Through the Prism of the General Concept of the Motives of Human Behaviour. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11. No. 11. P. 4739–4750.
3. Veresha Roman V. Mistake of Criminal Law and its Influence on the Classification of Crime. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11. No. 15. P. 8017–8025.
4. Veresha Roman V. Problem of Determining the Chance (Causus) in Criminal Law. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11. No. 17. P. 10241–10252.

Праці апробаційного характеру

1. Вереша Р. В. Помилка в кримінальному законодавстві зарубіжних держав. *Склад злочину: проблемні питання: тези наук. конф. (Київ, 21 березня 2008 р.)* // *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1(14). С. 280–282.
2. Вереша Р. В. Проблема застосування найсуворіших видів покарань в контексті чинності проміжного кримінального закону. *Формування стратегії регіонального розвитку в умовах глобальної економічної кризи: зб. матеріалів*

Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27 травня 2009 р.) Чернігів: ЧІ МАУП, 2009. С. 57–60.

3. Вереша Р. В. Кваліфікаційні помилки. *Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика)*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 20 травня 2010 р.) // Вісник Академії адвокатури України. 2010. № 1(17). С. 164–166.

4. Вереша Р. В. Кримінально-правове значення окремих положень Конституції України. *Конституційне право на працю: юридичні гарантії та судовий захист*: тези наук.-практ. конф. (Київ, 5 квітня 2012 р.) // Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3(25). С. 186–189.

5. Вереша Р. В. Особливості визначення вини у кримінальному праві зарубіжних держав. *Проблеми протидії злочинності у XXI столітті: вітчизняний та міжнародний досвід*: матеріали Міжнар. симпозиуму (Чернігів, 24 квітня 2015 р.) / за ред. д.ю.н., проф. І. Г. Богатирьова Чернігів: Буковинський державний фінансово-економічний університет, Апеляційний суд Чернігівської обл., 2015. С. 207–210.

6. Вереша Р. В. Основні підходи до визначення мети вчинення злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8-9 жовтня 2015 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 218–221.

7. Вереша Р. В. Суб'єктивні та об'єктивні ознаки форм співучасті у злочині. *Малиновські читання*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 13–14 листопада 2015 р.). Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2015. С. 118–120.

8. Вереша Р. В. Основні психологічні елементи суб'єктивної сторони складу злочину. *Економіко-правові виклики 2016 року*: VI Міжнар. наук.-практ. конф. НАНР (Львів, 12 січня 2016 р.). Львів: Національна академія наукового розвитку, 2016. Т. 2. С. 28–33.

9. Вереша Р. В. Аналіз судової практики щодо прийняття судами України рішень в період з листопада 2013 року по лютий 2014 року в частині типових порушень процесуального законодавства і принципу презумпції невинуватості. *Захист верховенства права – обов'язок судді: матеріали круглого столу* (Київ, 11 лютого 2016 р.). Київ: Проект «Справедливе правосуддя» USAID, 2016. С. 4–17.

10. Вереша Р. В. Способи відображення умисної форми вини в межах Особливої частини КК України. *Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 травня 2016 р.): у 3 т. / редкол.: д.ю.н. І. С. Гриценко (голова), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. Т. 3. С. 21–23.

11. Вереша Р. В. Суб'єктивні ознаки порушення правил поведінки в громадських місцях та застосування обмежуючих норм. *Публічний простір як об'єкт правового регулювання*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 30 вересня 2016 р.). Київ: ВЦ Академії адвокатури України, 2016. С. 41–45.

12. Вереша Р. В. Завідомість як кримінально-правова категорія. *Адвокатура: минуле та сучасність*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-

конф. (Одеса, 12 листопада 2016 р.) / за заг. ред. д.ю.н., доц. Г. О. Ульянової. Одеса: Фенікс, 2016. С. 6–7. URL: <http://fa.onua.edu.ua/ua/science/sbornik2016/> (дата звернення: 20.12.2016).

13. Вереша Р. В. Мотив та мета злочинів вчинених у стані сильного душевного хвилювання. *Криміналістика в адвокатській діяльності*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2016 р.). Київ: ВЦ Академії адвокатури України, 2016. С. 22–24.

14. Вереша Р. В. Емоційний стан особи як ознака суб'єктивної сторони складу злочину. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2 грудня 2016 р.). Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2016. С. 243–245.

15. Вереша Р. В. Класифікація емоцій на види та її кримінально-правове значення. *Теоретичні і практичні проблеми досудового розслідування в кримінальному процесі України*: матеріали наук. конф. (Київ, 16 грудня 2016 р.). Київ: ВЦ ААУ, 2016. С. 25–27.

16. Вереша Р. В. Значення застосування гіпнозу, магії та психології мас для суб'єктивного елементу суспільно небезпечного діяння // *Круглий стіл, присвячений 80-річчю з дня народження професора Станіслава Сергійовича Яценка*: тези учасників (Київ, 23 грудня 2016 р.). Київ: Юридичний ф-т КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. С. 29–32.

17. Вереша Р. В. Кримінально-правове значення мотиву ревнощів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 березня 2017 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 130–132.

18. Вереша Р. В. Кримінально-правове значення стану сильного душевного хвилювання при перевищенні меж необхідної оборони та крайньої необхідності. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 30 березня 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 167–168.

19. Вереша Р. В. Значення психологічних основ суб'єктивної сторони складу злочину. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри*: зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 7–8 квітня 2017 р.). Кропивницький: КОД, 2017. С. 311–313.

Інші праці, що додатково відображають результати дисертації

1. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. Київ: Атіка, 2006. 740 с.

2. Вереша Р. В. Суб'єктивна сторона складу злочину : наук.-практ. посіб. Київ: Академія адвокатури України; Прецедент, 2014. 52 с.

3. Вереша Р. В. Суб'єкт злочину : наук.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2014. 44 с.

4. Вереша Р. В. Співучасть у злочині : наук.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2014. 56 с.

5. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи складу злочину : наук.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2015. 88 с.
6. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 4-те вид., перероб. та доп. Київ: Алерта, 2016. 352 с.
7. Вереша Р. В. Мотив та мета злочину : наук.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2016. 56 с.
8. Вереша Р. В. Випадок та помилка у кримінальному праві : наук.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2016. 52 с.

АНОТАЦІЯ

Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

У роботі визначено концепцію, методологію та феноменологічну основу суб'єктивної сторони складу злочину. Встановлено структуру суб'єктивної сторони злочину та суб'єктивної сторони складу злочину. Обґрунтовано, що принцип вини має морально-етичне походження.

Розроблено поняття «загальна теорія вини у кримінальному праві». Встановлено, що вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони як елемента складу злочину, перебуває в основі кримінальної відповідальності (є однією із складових її умови) та підстави кримінальної відповідальності як основоположних інститутів кримінального права України.

Визначено, що суб'єктивна сторона складу злочину в ряді випадків набуває ускладнених конструкцій, якими є складна вина, помилка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та казус (випадок). Здійснено кримінально-правову характеристику мотиву, мети та емоційного стану, як факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, злочин, склад злочину, вина, умисел, необережність, складна вина, помилка, казус, мотив, мета, емоційний стан.

АННОТАЦИЯ

Вереша Р. В. Проблемы субъективной стороны состава преступления. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2017.

Диссертация является первым комплексным и системным монографическим исследованием, в котором с использованием современных методов познания, учетом новейших достижений науки проведен анализ и обобщение теоретических, практических и нормативных проблем субъективной стороны состава преступления. В результате проведенного

исследования сформулировано ряд новых положений, выводов и предложений, которые могут способствовать дальнейшему развитию науки уголовного права и формированию уголовно-правовой политики государства.

В работе определена концепция, методологическая основа и феноменология субъективной стороны состава преступления. Субъективная сторона преступного деяния включает все психические процессы, которые характеризуют содержание внутренней стороны акта преступного поведения. Субъективная сторона состава преступления, как юридическая конструкция, предусматривает структурирование (моделирование) наиболее значимых для уголовного права характеристик психической деятельности соответствующего вида преступного деяния, что находит отображение в уголовном законодательстве Украины. В этой конструкции имеет место определённая фрагментарность, недостаточная полнота, поскольку с такими структурированными характеристиками связывается акт преступного поведения. В пределах субъективной стороны преступления, как фактической конструкции, соответствующие характеристики юридической конструкции устанавливаются касательно определенных фактических обстоятельств. Субъективная сторона состава преступления формируется комплексно под воздействием биологических, психологических и социальных факторов, которые обуславливают в каждом конкретном случае связь сознательно-волевой сферы лица с явлениями окружающей среды во время совершения преступления.

Установлена структура субъективной стороны преступления и субъективной стороны состава преступления. Обосновано, что принцип вины характеризуется морально-этическим происхождением и заключается в установлении связи между нормами морали и нормами уголовного законодательства как самостоятельными системами регулирования сфер общественной жизни в части обеспечения правопорядка.

Сформулированы исторические особенности развития учения о субъективной стороне состава преступления. Определены основные аспекты регламентации отдельных признаков субъективной стороны состава преступления в уголовном законодательстве иностранных государств и в пределах международных нормативно-правовых актов.

Разработано понятие «общая теория вины в уголовном праве». Оно включает совокупность психологических, философских, морально-правовых, а также теологических подходов, которые используются для понимания вины, как уголовно-правового феномена и имеют уголовно-правовое и криминологическое значение. Установлено, что вина, будучи обязательным признаком субъективной стороны как элемента состава преступления, находится в основе уголовной ответственности (является одной из составляющих ее условий) и основания уголовной ответственности как основополагающих институтов уголовного права Украины.

Аргументировано, что установление формы и вида вины является важным и необходимым этапом квалификации преступлений, предусмотренных Особенной частью Уголовного кодекса Украины, и применения в процессе реализации уголовной ответственности институтов Общей части Уголовного

кодекса Украины. Определено, что установление формы, вида и степени вины для большинства институтов уголовного права имеет важное значение. Сформулированы общие правила для определения формы и вида вины в нормах уголовного законодательства Украины. Обобщены доктринальные подходы, которые касаются определения вины и её форм. Для характеристики обстоятельств, которые исключают преступность деяния, предложено употреблять термин «позитивная вина».

Обосновано, что при решении вопроса о возможности привлечения лица к уголовной ответственности необходимо учитывать возможность влияния на сознание человека особых психологических приёмов – гипноза, магии и психологии масс. Субъективная сторона преступных деяний, совершённых под воздействием гипноза, магии и психологии масс, обуславливается опосредствованной виной.

Установлено и аргументировано, что субъективная сторона состава преступления в ряде случаев приобретает усложненные конструкции, которыми являются сложная вина, ошибка лица, которое совершает общественно опасное деяние и казус (случай).

Дана характеристика и определено содержание мотива, цели и эмоционального состояния, как факультативных признаков субъективной стороны состава преступления.

Ключевые слова: субъективная сторона, преступление, состав преступления, вина, умысел, неосторожность, сложная вина, ошибка, казус, мотив, цель, эмоциональное состояние.

SUMMARY

Veresha R. V. Problems of the subjective side of corpus delicti. – Manuscript copyright.

SJD thesis; special field: 12.00.08 "Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law". – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

The paper defines the concept, methodological principles and phenomenological basis of the subjective side of crime. There are defined the subjective side of crime and the subjective side of corpus delicti. The principle of guilt was substantiated to have a moral and ethical origin.

There is developed a concept of the "general theory of guilt in the criminal law". The guilt as a mandatory feature of the subjective side of corpus delicti forms a basis of criminal liability (as one of the components of its condition) and the grounds of criminal liability as the fundamental institutions of criminal law in Ukraine.

In certain cases, subjective side of corpus delicti takes a form of complex structures, including a complex guilt, a mistake made by a person, who had committed a socially dangerous act and a chance (casus). There is carried out a criminal-legal description of a motive, intent and emotional state as the optional features of the subjective side of corpus delicti.

Key words: subjective side, crime, corpus delicti, guilt, malice, negligence, complex guilt, mistake, casus, motive, objective, emotional state.